

УДК 74+76/766

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-3-10>

Ольга ПУНГІНА,

orcid.org/0000-0003-1120-2786

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри мистецької освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) pyngina@i.ua

Любов ГУСЄВА,

orcid.org/0000-0003-0171-0744

викладач кафедри мистецької освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) gusevalubov@ukr.net

Лариса КУЛІНІЧ,

orcid.org/0009-0007-7439-2202

старший викладач кафедри мистецької освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) kulinichlar@ukr.net

РИСУНОК І ЖИВОПИС ЯК ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ В КНИЖКОВІЙ ГРАФІЦІ

У статті розглянуті аспекти проблематики в галузі українського книжкового мистецтва, досліджено вирішальний вплив рисунку і живопису на розвиток сучасних напрямків в галузі культури створення книжкової графіки. Нині є різні види літератури та різні типи книжок, призначення та читання визначає тираж, формат, ступінь і характер оформлення. Художня література – найбільший розділ у книговидавництві, вона міцно пов'язана з образотворчим мистецтвом, а відповідно з рисунком і живописом, тому добре оформлюється й ілюструється. Так наприклад, книги для дітей славляться багатством оформлення, великими форматами, чітким, легким для читання шрифтом. Під час роботи над оформленням книги загалом, або в роботі над конкретним сюжетом ілюстрації, художник-графік стикається з необхідністю скеровувати авторське бачення у бік якомога точнішої передачі змісту тексту, його емоційно-психологічного чи філософського забарвлення. Таким чином ілюстрація займає важливе місце у створенні книги. Ілюстратор має враховувати і узгоджувати ілюстрацію з текстом, аби створити досконалий художній образ у своїй роботі. Передати власні враження, і надихнути на читання літературного твору. Для найкращого втілення задуму майстри графіки користуються основними образотворчими засобами виразності рисунку і живопису це лінія, штрих, пляма, колір, фактура тощо. Потрібно зазначити, що з кольором, художник-ілюстратор має можливість обрати два різні напрями, традиційний класичний підхід до передачі образів, орієнтований на реалістичне відтворення сюжету і більш сучасний, побудований на принципах стилізації та лаконічності. Знання специфіки кожного з окреслених засобів графіки й можливості їх використання у книжкових ілюстраціях дає змогу на високому професійному рівні втілити авторські підходи в мистецтві книжкової графіки.

Ключові слова: *рисунок, живопис, засоби художньої виразності, книжкова графіка.*

Olha PUNHINA,

orcid.org/0000-0003-1120-2786

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Art Education

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) pyngina@i.ua

Liubov HUSIEVA,

orcid.org/0000-0003-0171-0744

Lecturer at the Department of Art Education

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) gusevalubov@ukr.net

Larysa KULINYCH,

orcid.org/0009-0007-7439-2202

Senior Lecturer at the Department of Art Education

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) kulinichlar@ukr.net

DRAWING AND PAINTING AS MEANS OF ARTISTIC EXPRESSION IN BOOK GRAPHICS

The article deals with aspects of the problems in the field of Ukrainian book art, examines the decisive influence of drawing and painting on the development of modern trends in the field of book graphics culture. Today, there are different kinds of literature and different types of books, the purpose and reading determines the circulation, format, degree and nature of the design. Fiction is the largest section in book publishing, it is closely related to the fine arts, and therefore to drawing and painting, and is therefore well designed and illustrated. For example, books for children are famous for their rich design, large formats, and clear, easy-to-read font. When working on the design of a book in general, or when working on a specific illustration, a graphic artist faces the need to direct the author's vision towards the most accurate transmission of the text's content, its emotional, psychological or philosophical colouring. Thus, illustration plays an important role in the creation of a book. The illustrator must take into account and coordinate the illustration with the text in order to create a perfect artistic image in his or her work. To convey their own impressions and inspire to read a literary work. For the best realisation of the idea, graphic artists use the main expressive means of drawing and painting: line, stroke, spot, colour, texture, etc. It should be noted that with colour, an illustrator has the opportunity to choose two different directions: a traditional classical approach to the transmission of images, focused on the realistic reproduction of the plot, and a more modern one, based on the principles of stylisation and conciseness. The knowledge of the specifics of each of these graphic media and the possibility of their use in book illustrations allows to implement the author's approaches in the art of book graphics at a high professional level.

Key words: drawing, painting, means of artistic expression, book graphics.

Постановка проблеми. Особливе місце в українській графіці завжди займала книжкова графіка. Нині ми маємо значний масив прекрасних творів у жанрі книжкової ілюстрації. В цих творах водночас відобразилися і історія української літератури, і історія вітчизняної графіки, і історія культурно-історичного поступу України взагалі. Саме поява книги у Київській Русі в XI–XII ст. дала поштовх для розвитку книжкової графіки. Найдавнішими творами книжкової графіки, що збереглися до нашого часу є: «Остромирів Євангеліє», «Ізборник Святослава», «Трірський псалтир» та ін., вони були кольоровими і прикрашалися золотом. У книжкових мініатюрах спостерігалася близькість до композиційних прийомів фрескового малярства, в якому посилювалася увага до людської особистості. Мистецтво прагнуло виховувати у людей велич духу, патріотизм і мужність.

В 1580 році у Львові Іван Федоров видав «Новий Завіт» і «Псалтир», самостійно розробивши процес книгодрукування. Незважаючи на те, що в XVI ст. в Україні виникло книгодрукування, рукописна книга не припинила свого існування. Згодом у композиції релігійного змісту все частіше вводяться сюжети світського характеру – місцевий пейзаж, архітектура, портрет, побутові сцени тощо. Вражає велике розмаїття в орнаментальному оздобленні книги. Кінець XVII та XVIII ст. пов'язані в історії книги з підвищен-

ням ролі гравюри ксилографії. Українські графіки опанували багату спадщину митців минулих століть. Також на мову української графіки впливали традиції і нові течії образотворчого мистецтва західноєвропейського, польського, російського, національні художні джерела (Зайцева, 2016: 379). Їх важко чітко розрізнити, оскільки вони переплетені у творчості кожного художника. Сучасна стильова визначеність графіки складалася поступово в творчості значної групи видатних українських митців.

Аналіз досліджень. Важливі теоретичні положення викладені у працях українських мистецтвознавців-дослідників явища «українська книжкова графіка». Здобуткам вітчизняних майстрів книжкової ілюстрації присвячено чимало мистецтвознавчих робіт, зокрема, таких знаних науковців, як Д. Антонович, Н. Асєєва, О. Лагутенко, Н. Гончарова, Л. Савицька, Р. Шмагалю, О. Гладун, О. Ламонова, Б. Валуєнко та ін., в яких виявлено різні школи, напрями, особливості творчого методу та стилю відомих майстрів, проаналізовано, як змінювались художні смаки та стилі в процесі оформлення літературних творів, розкрито творчий доробок в галузі книжкової графіки (Валуєнко, 1976). Маємо ґрунтовні дослідження відомого українського мистецтвознавця О. Ламонової про природу книжкової ілюстрації та специфіку художнього оформлення літературних творів

(Ламонова). Проте недостатньо були досліджені художні засоби, що реалізують гармонійні зв'язки елементів композиції видання, зокрема художні засоби рисунку і живопису.

Мета статті проаналізувати художні виразні засоби рисунку і живопису в книжковій графіці.

Виклад основного матеріалу. Історія книжкової графіки тісно пов'язана з історією рисунку і живопису, так як саме художникам належала помітна роль у створенні книжки. Художник, засобами образотворчого мистецтва, втілює ідейно-художній задум, створює художній образ книжки.

Ілюстрація це той вид графіки, зображення якого супроводжує текст для полегшення сприйняття його змісту. Основою положення та закономірною похідною будь-якої книжкової ілюстрації є рисунок, який «образно розкриває літературний текст», підпорядковується змісту та стилю літературного твору, водночас прикрашаючи книгу та збагачуючи її візуальний ряд. Відомо багато творів мистецтва, які виконувалися на літературні теми, але при цьому мали і самостійне художнє значення. З огляду на це, логічним є ряд засобів художньої виразності, якими може оперувати митець під час роботи над оформленням будь-якого літературного твору.

Під час створення книги, головним вважають текст, але забувають, що важливою, також є і ілюстративний матеріал. Перш ніж людина прочитає книгу, на моменті її вибору вона звертає увагу саме на оформлення. Це слугує важливим фактором під час обрання книги. Книгодрукування поєднало текст та зображення разом. Ілюстрація це пояснення за допомогою наочних прикладів; зображення, що супроводжує й доповнює текст; галузь образотворчого мистецтва, пов'язана з образним тлумаченням літературного твору. Таким чином природа книги це синтез слова й зображення. І тут для художника важливою є проблема співвідношення слова як мистецтва часового та зображення як мистецтва просторового, складників, які певним чином стикаються на її сторінках. Причина появи ілюстрації в книзі є прагнення художника конкретизувати словесний образ, виразити своє ставлення та уявлення про нього, розкрити розуміння цього образу. Так художник впливає на уяву і емоції читачів.

Зараз ілюстрації різняться між собою не тільки художніми техніками та прийомами, а також специфічними художніми манерами художників-ілюстраторів, що застосовують різні художні інструменти та матеріали. В залежності від смаків і стилю виконання художника в ілюструванні

можуть брати участь: різні графічні техніки друку, різноманітні техніки рисунку та станкової графіки, будь-які живописні техніки, аплікація, витинанка, паперова пластика, різноманітні колажі, художня фотографія, комп'ютерні графічні програми тощо.

Нагадаємо, що графіка це мистецтво, основу якого складає рисунок, а основними образотворчими засобами виразності є крапка, лінія, штрих, пляма, світлотінь (Денисенко, 2021: 14–15). Однак, незважаючи на лаконічність означених похідних рисунка, їх можливості можуть бути нескінченно різними й залежать, як правило, від багатьох чинників. Насамперед, вони зумовлені спеціалізованою спрямованістю графіки, а також індивідуальною манерою художника, який може користуватись засобами рисунка, спрямовуючи їх у необхідне творче русло власної уяви. Слід також чітко усвідомлювати, що графіка «найбільш умовна, ефемерна з усіх видів образотворчого мистецтва» (Лагутенко, 2007: 17).

Крапка є першим і найменшим за розміром, виразним засобом рисунка. Крапкове зображення будується з урахуванням крапок різного розміру, але однаковою конфігурації. Це слід від дотику пером, олівцем, пензлем та іншими художніми інструментами. Вона може бути графічним акцентом на площині або центром всієї композиції. Так, у «найчистішому» вигляді використання крапки можна побачити в офорті. Це насамперед пунктирна манера, мецо-тинто і олівцева манера (Денисенко, 2021: 15).

Головним виразним засобом рисунка прийнято вважати лінію, оскільки її формотворчі та просторові властивості є необмеженими. Лінія, незважаючи на своє матеріальне походження, завдяки своїй багатій палітрі характеристик може оперувати такими нематеріальними структурами, як об'єм, простір, час, а також ідейними поняттями, емоціями, почуттями, думками. Кожний митець оволодіває лінією по-своєму. Однак є різниця між самостійним рисунком та ілюстрацією. Під час роботи над оформленням книги загалом, або в роботі над конкретним сюжетом ілюстрації, художник-графік стикається з необхідністю скеровувати авторське бачення убік якомога точнішої передачі змісту тексту, його емоційно-психологічного чи філософського забарвлення. Лінія в такому разі повинна виражати задум, закладений автором літературного твору. Для цього ілюстратору слід ретельно оволодіти пластичними якостями лінії, а також її можливостями для передачі просторового середовища (Іванов, 2013: 111). Так, психологічна виразність графічної мови лінійної графіки залежить від фактури, розташування і накреслення

ліній (пряма, крива, товста, тонка, суцільна, переривчаста), їх тональності та кольору (чорна, сіра, світла, кольорова). Найважливішими виразними засобами будуть контраст і нюанс ліній по відношенню до площини паперу і досягається це використанням неоднорідної, різної товщини і тональності ліній.

Багато можливостей також закладено у штрих, як засіб художньої виразності. Штрих це варіація лінії, тільки у її коротшій інтерпретації і з певною тенденцією до ритмічної повторюваності. Короткий слід пера або олівця, найпростіший елемент техніки рисування, він передає об'ємно-пластичні і просторові властивості об'єктів та їх фактуру. Системою штрихів можна створити виразні ефекти динаміки, руху, світла і тіні. Там, де митцю необхідно загострити почуття, передати глибокі емоційні переживання, часто можна побачити активне використання штриха.

Наступний образотворчий засіб рисунка це пляма. «Плямова» графіка не менш різноманітна і цікава ніж штрихова. Найпростіший варіант чорно-білих композицій це силует, чорне зображення на білому тлі або біле на чорному, також може бути різне за кольором, формою, розміром, густотою, характером тону тощо. Така двомірна графіка, дуже умовна і лаконічна. Все це дозволяє плямі створити ілюзію об'єму, глибини, допомагає точніше виразити реальність. Пляма, при здавалася б наявній не пластичності, може виявляти безмежну кількість станів. З її допомогою можна передати не тільки форму, а й характер моделі, сюжетну ситуацію тощо (Денисенко, 2021: 15).

Потрібно зазначити, що художник-ілюстратор оперуючи повним спектром графічних засобів, додає до них і колір. Колір слугує одним з основних засобів художньої виразності живопису, а його проблематика складає один з найважливіших розділів теорії живопису. Значення кольору в житті людини велике і багатогранне. Все, що ми бачимо, ми бачимо за допомогою кольору і завдяки йому. Вочевидь ця біологічна функція кольору визначає і його роль в духовному житті людського суспільства, що безпосередньо виражається в здатності емоційної дії кольору на психіку людини (Синєпулова, 2019: 19). Так, на прикладах різних культур ми бачимо, що для нації в період її розвитку і становлення, формування власної державності характерні чисті і яскраві кольори. Ця тенденція простежується в живописі, моді, колірному вирішенні інтер'єрів, в архітектурі, прикладному мистецтві. Коли ж цивілізація сходиться з історичної арени, в колірній гаммі починають домінувати приглушені і складні кольори, тонкі нюанси

поєднання. Таким чином реагує на навколишній світ художник, суб'єктивно сприймаючи його і утілюючи своє сприйняття у витворах мистецтва. Можна фактично констатувати, що живопис має за мету не зображення об'єктивної реальності, а відтворення художнього образу, породженого уявою автора на основі натури, створеного для передачі враження від побаченого глядачеві.

Отже ми з'ясували, що колір є одним з основних засобів художньої виразності у живописі і будь-якому художнику важливо знати і вміти правильно використовувати символіку кольорів у сучасному навколишньому середовищі; визначити основні і додаткові кольори, їх залежність і взаємовплив, гармонізувати кольорові і тонові відношення різних об'єктів в єдиному кольоровому просторі. Знання з кольорознавства сприяють формуванню цілісного уявлення про художньо-естетичні властивості кольору, закономірності та унікальності створення кольорової гармонії мистецького твору, різні прийоми його використання (Іванов, 2013: 61). Нині у кольорознавстві усі кольори поділяють на хроматичні (барвисті) та ахроматичні (безбарвні), теплі та холодні, колір має різні характеристики такі як: колірний тон, світлота, насиченість, відносна яскравість тощо. Існують загальні оцінки дії кольору на людину, не залежні від чинників, які впливають на сприйняття, це колірні асоціації, які можна розділити на фізичні і емоційні. З огляду на окреслені вище принципи роботи художника-ілюстратора, книжкова графіка вимагає від нього цілого ряду вмінь і навичок, що можуть сприяти значному підвищенню рівня художньої вартості його творів. Якщо йдеться про саму графіку, то це обов'язково повинні бути знання законів і засобів образотворчого мистецтва, засвоєння специфіки матеріалу, із яким доведеться працювати, знання законів композиції, які диктує площинність аркуша, простір замкнутий у раму, аналіз психологічного сприйняття форми (прямокутної, круглої, трикутної), лінії (плинної, ламаної, вертикалі, горизонталі, кута), контрасту кольору, маси тощо.

З історії мистецтва оформлення книжок відомо, що протягом століть ілюстраціям надавали важливе значення, адже яскраві малюнки були єдиним ефективним засобом розкриття текстової інформації для малограмотних читачів. Саме на початку ХХ сторіччя зі ствердженням стилю модерн почалося відродження книжкової графіки України (Асеева, 1995: 25). Для цього періоду характерні умовність художніх засобів образотворчого мистецтва, декоративізм і символічне наповнення

образів. Неординарною постаттю цього часу є Георгій Нарбут. В його рослинних мотивах та візерунках, які передані в абстрактних декоративних формах і разом з тим глибоко символічні, відчутне по-модерному гармонійне поєднання білого тла, лінії та чорного кольору, те, що стане близьким його послідовникам 1910–1920-х рр. (Лагутенко, 2007: 10). Георгія Нарбута надихала мрія відродити високий статус мистецтва, який воно мало в давнину. Взірцем глибокого занурення в життя та побут людини було народне мистецтво, якому властиві певні канони і умовності, захоплення яскравими фарбами та безпосередність світовідчуття, уникнення зовнішньої описовості.

Сучасні українські митці отримали не лише творчу незалежність, а й багатий, різноманітний спадок. Традиції асоціативно-метафоричної графіки не є вичерпаними у наш час, і одночасно сюжет може бути зведеним до мінімуму, стаючи лише приводом для створення ювелірно проробленої і цілком самодостатньої з точки зору художньої

виразності «поверхні» графічного аркушу. Серед сучасних представників галузі української книжкової графіки можна назвати: О. Бербека-Стратійчук, Л. Бруєвич, К. Радько, С. Караффи-Корбут, В. Єрко, К. Лавро, Л. Давиденко, В. Ковальчук, П. Маков, А. Левицький, Є. Гапчинська та ін. (Ламонова).

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що засобами художньої виразності в діяльності художника книжкової графіки можна визнати, прагнення до гармонійного поєднання традицій минулого народного українського мистецтва, уміле використання й оперування всіма можливими засобами художньої виразності рисунку і живопису. Для найкращого втілення задуму майстри графіки користуються основними образотворчими засобами виразності це лінія, штрих, пляма, колір, фактура тощо. Художник, засобами образотворчого мистецтва, втілює ідейно-художній задум, створює художній образ книжки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асєєва Н. Етюди мистецтвознавця. *Хроніка-2000 : український культурологічний альманах*. Київ. 1995. Вип. 2–3.
2. Валуєнко Б. Архітектура книги. Київ : Мистецтво, 1976. 344 с.
3. Денисенко С. М. Основи композиції і проектної графіки [Електронне видання] : навчальний посібник. Київ : НАУ, 2021. 52 с.
4. Зайцева В.І., Традиції і пошуки в галузі українського книжкового мистецтва. *Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття* : матер. II Міжнарод. наук.-практ. конф., 14–15 квіт.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 752 с.
5. Іванов С. Основи композиції видання [Текст] : навч. посіб. Львів : Світ, 2013. 232 с.
6. Лагутенко О. Нариси з історії української графіки ХХ століття. Київ : Грані-Т, 2007. 168 с.
7. Ламонова Оксана. *Шляхи української графіки II-ї половини ХХ століття* : веб-сайт. URL: <https://modern-museum.org.ua/statti/oksana-lamonova-shliakhy-ukrainskoi-hrafiky-ii-i-polovyny-khkh-stolittia/>
8. Синєпупова Н. Композиція: Тотальний контроль / пер. з російської Роза Туманова. Київ, ArtHuss, 2019. 240 с.

REFERENCES

1. Aseeva N. (1995) Etiudy mystetstvoznavtsia. [Sketches of an art critic] *Khronika-2000 : ukrainskyi kulturolohichniy almanakh*. Kyiv. Vyp. 2–3. [in Ukrainian]
2. Valuienko B. (1976) Arkhitektura knyhy. [Architecture of the book] Kyiv : Mystetstvo. 344 s. [in Ukrainian]
3. Denysenko S. M. (2021) Osnovy kompozytsii i proiektnoi hrafiky [Fundamentals of composition and project graphics], [Elektronne vydannia] : navchalnyi posibnyk. Kyiv : NAU. 52 s. [in Ukrainian]
4. Zaitseva V.I., (2016) Tradytzii i poshuky v haluzi ukrainskoho knyzhkovoho mystetstva. [Traditions and searches in the field of Ukrainian book art] *Profesiina mystetska osvita i khudozhnia kultura: vyklyky KhKhI stolittia* : mater. II Mizhnarod. nauk.-prakt. konf., 14–15 kvit.: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 752 s. [in Ukrainian]
5. Ivanov S. (2013) Osnovy kompozytsii vydannia [Basics of the composition of the publication], [Tekst] : navch. posib. Lviv : Svit. 232 s. [in Ukrainian]
6. Lahutenko O. (2007) Narysy z istorii ukrainskoi hrafiky KhKh stolittia. [Essays on the history of Ukrainian graphics of the 20th century] Kyiv : Hrani-T.168 s. [in Ukrainian]
7. Lamonova Oksana. *Shliakhy ukrainskoi hrafiky II-yi polovyny KhKh stolittia* [Paths of Ukrainian graphics of the 2nd half of the 20th century] : veb-sait. URL: <https://modern-museum.org.ua/statti/oksana-lamonova-shliakhy-ukrainskoi-hrafiky-ii-i-polovyny-khkh-stolittia/> [in Ukrainian]
8. Synieupova N. (2019) Kompozytsiia: Totalnyi kontrol [Composition: Total control] / per. z rosiiskoi Roza Tumanova. Kyiv, ArtHuss. 240 s. [in Ukrainian]